

SOLIQ IMTIYOZLARI VA PREFERENSIYALARNING TUSHUNCHASI, IQTISODIY MOHIYATI VA SAMARADORLIGI

G'afurov Iskandar

TDIU Samaqarqand filiali o'qituvchisi

O'tkirov Aslbek

TDIU Samaqarqand filiali talabasi

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, soliq imtiyozlari, soliq preferentsiyalari, soliq bazasi, soliq stavkasi, soliq chegirmalari, soliq kreditlari, soliq solish obyekti.

Annotatsiya

Maqolada soliq imtiyozlari va preferentsiyalarning tushunchasi, iqtisodiy mohiyati va samaradorligi to'g'risida fikr yuritilgan. Shu bilan bir qatorda xorijiy hamda mamlakatimiz mutaxasis va olimlarining soliq imtiyozlari berilishi to'g'risidagi aytgan fikr va mulohazalari ham keltirib o'tilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Soliq imtiyozlari to'g'risida tushuncha

Soliq imtiyozi- soliq to'lovchilarning ayrim toifalariga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda soliq to'lashdan to'liq, qisman, va vaqtincha ozod qilish shakli hisoblanadi.

Preferentsiya- iqtisodiyotni maqsadga muvofiq rivojlantirish va tartibga solishda ayrim soha va tarmoqlar, korxonalar va ishlab chiqarish turlariga nisbatan beriluvchi imtiyoz, afzallik va ustuvorliklardir.

Soliq imtiyozlarining mohiyati

Respublikamizda amalga oshirilayotgan soliq siyosati avvalambor soliq yukini kamaytirish, soliqlarning rag'batlantiruvchi rolini yanada oshirish, soliq ma'murchiligini yanada soddalashtirishga qaratilgan bo'lib, pirovardida tadbirkorlik subyektlarining real daromadini oshirish, ularning ishlab chiqarish salohiyatini yanada rivojlantirish va rag'batlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda.

Ch. Tiboning fikricha, soliq imtiyozlarini kiritish hisobiga soliq tushumlarini kamaytirish jamiyatga tovarlarni taqdim etishda xavflar tug'dirishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, soliq siyosati jamiyat farovonligiga xizmat qilishi hamda byudjet tushumlarini kamaytirilmasligiga xizmat qilmog'i lozim.[1]

Soliqlar va yig'imlar bo'yicha ko'p miqdorda imtiyozlar mavjudligi to'lovchilarni tengsiz holatga keltirib, ba'zi kam daromad oladigan tadbirkorlik subyektlariga imtiyozlar berishga majbur qiladi hamda davlat zararlarini qoplash soliq stavkalarini oshiradi. Ko'rsatilgan soliq elementining tashqi jozibasi ham davlat, ham tadbirkorlik subyektlari uchun ham jiddiy muammolarni ko'rinmas qilib qo'ymoqda.[2]

O'zbekistonda amal qilayotgan soliq imtiyozlari tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga ayrim ijtimoiy masalalarni hal etishga qaratilgan, biroq ayrim iqtisodchi olimlar soliq imtiyozlarining salbiy jihatlari mavjudligini ham ta'kidlashadi. Shundan kelib chiqadiki, soliqlarga imtiyoz berish tadbirkorlik

faoliyatini qo'llab-quvvatlash bilan birga, tadbirkorlarni soliqdan qochib qolish yo'llarini ham ochishi, shuningdek, soliq imtiyozlarini xizmat ko'rsatuvchilarni loqaydlikka, boqimandalik kayfiyatiga tushib qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Amalda soliq imtiyozlari jamiyat uchun innovatsion sohani rivojlantirishni rag'batlantirish yo'nalishida takomillashtirish, ularni optimallashtirishning muhim yo'nalishi sifatida qaralishi lozim. Bunda ta'kidlash lozimki, innovatsion jarayonlar yuqori darajadagi noaniqliklar bilan bog'langanligini e'tiborga olgan holda tajriba-konstruktorlik va ilmiy-tadqiqot ishlarini rag'batlantirish tizimini soliq imtiyozlari taqdim etish orqali takomillashtirishning o'ziga xos yo'nalishlarda amalga oshirilishi muhimdir.[3-4]

Prof.Q.Yahyoyev soliq imtiyozlarini quyidagicha ta'riflaydi: "Soliq to'lovchilarni soliqdan ozod qilish, ular to'laydigan soliq miqdorini (soliq bazasini) kamaytirish yoki soliq to'lash shartini yengillashtirish soliq imtiyozidir".[5]

Iqtisodchi olim Sh. Gataulinning fikricha, "Soliq imtiyozlari amaldagi qonunlarga muvofiq soliqlardan to'liq yoki qisman ozod qilish (chegirmalar, chegirmalar va boshqalar)".[6]

Prof.T.S. Malikovning so'zlariga ko'ra, soliq imtiyozlari deganda soliq to'lovchining soliq majburiyatlarini to'liq yoki qisman kamaytirish, to'lov muddatini kechiktirish yoki orqaga surish tushuniladi. Soliqlarning rag'batlantirish funksiyasi soliq imtiyozlari tizimi orqali amalga oshiriladi. Soliq imtiyozi soliqa tortish ob'ektini o'zgartirish, soliqa tortish bazasining kamayishi (qisqartirish), soliq stavkalarini kamaytirish va boshqalarda ifodalanadi.Soliq solinmaydigan obyektning minimal miqdori, alohida shaxslar va soliq to'lovchilarning ayrim toifalarini soliqa tortishdan ozod qilish, soliq solish obyektidan ayrim elementlarni chiqarib tashlash, soliq stavkalarini pasaytirish, maqsadli soliq imtiyozlari, soliq kreditlari (soliqlarni undirishni kechiktirish) va boshqalar soliq imtiyozlarining ko'rinishlari (turlari) hisoblanadi. Masalan, korxonalar foydasidan olinadigan soliq bo'yicha imtiyozlar ishlab chiqarishni kengaytirish va uy-joy qurilishi, tadbirkorlikning kichik shakllarini rivojlantirish, nogironlar va pensionerlar bandligini ta'minlash, ijtimoiy, madaniy va tabiatni muhofaza qilish sohasini rag'batlantirish, xarajatlarini moliyalashtirishga qaratilgan. Individual xarakterdagi imtiyozlar berish, odatda, taqiqlanadi.[7]

Soliqlarning mavjudligi va ularning imtiyozlari doimo davlatning vujudga kelishi bilan bog'liq bo'lgan. Buyuk Sohibqiron Amir Temur farmonlarida ta'kidlanganidek, "Soliqlar davlatning iqtisodiy tayanchi va namoyon bo'lishidir".[8] Bundan ko'rinib turibdiki, soliq imtiyozlari davlatning (xazinaning) iqtisodiy qudratiga bevosita bog'liq bo'lib, unda soliq imtiyozlari va byudjet (xazina) daromadlarini shakllantirish o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi.

Temur tuzuklaridalarida berilgan soliqa tortish tamoyillariga nazar tashlasak, ularning asosini ham soliqa tortishda berilgan imtiyozlar tashkil etadi. Unga ko'ra, soliq to'lovchilardan aralashli soliq undirish soliq siyosatining diqqat markazida turadi. "Temur tuzuklari"da aytilishicha, "Kimki cho'lni obod qilsa, dehqonchilik qilsa, bog' barpo qilsa yoki har qanday bo'sh yerni obod qilsa, birinchi yili undan hech narsa olinmasin, ikkinchi yili raiyat o'z roziligi bilan berganini olsinlar va uchinchi yilda esa (soliq) qonun-qoidalarga muvofiq xiroj yig'ilsin".[9]

Soliq imtiyozlari berilishi to'g'rida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Shavkat Mirziyoyev fikrlari

Iqtisodiyotni rivojlantirish va faol tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash sohasida faol tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay huquqiy, tashkiliy sharoitlar yaratish, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni joriy qillish, tadbirkorlik subyektlarining himoya qilishning huquqiy kafolatlarini va ular faoliyatiga noqonuniy aralashishlarning oldini olish mexanizmlarini, soliq va bojxona siyosatini, bank-moliya sohasini yanada takomillashtirish, agrar sektorni isloh qilish strategiyasini ishlab chiqish, iqtisodiyot tarmoqlari va sohasiga imtiyozlar taqdim qilgan holda individual imtiyozlar berishdan voz kechish, hududlarni faol rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 75-moddasi

Soliq to'lovchilarning ayrim toifalariga boshqa soliq to'lovchilarga nisbatan soliq to'g'risidagi qonunchilikda nazarda tutilgan afzalliklar, shu jumladan soliqni to'lamaslik yoki ularni kamroq miqdorda to'lash imkoniyati **soliq imtiyozlari** deb e'tirof etiladi. Ayrim soliqlar bo'yicha soliq imtiyozlari, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i solinadigan mahsulotlar ishlab chiqarilganda va (yoki) realizatsiya qilinganda aksiz solig'i yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqdan va foydali qazilmalarni qazib olganlik uchun maxsus renta solig'idan va foydali qazilmalarni qazib olganlik uchun maxsus renta solig'idan tashqari, ushbu moddaning oltinchi qismi qoidalarini hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari bilan faqat belgilangan soliq stavkasini kamaytirish, lekin ko'pi bilan 50 foizga kamaytirish tarzida va ko'pi bilan uch yil muddatga berilishi mumkin. Ushbu Kodeksda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq to'lovchilar soliqlar bo'yicha imtiyozlardan tegishli huquqiy asoslar yuzaga kelgan paytdan e'tiboran ularning butun amal qilish davri mobaynida foydalanishga yoki soliq imtiyozidan foydalanishdan voz kechishga yoxud undan foydalanishni bir yoki bir necha soliq davrlarida to'xtatib turishga haqli, bundan qo'shilgan qiymat solig'idan ozod etiladigan tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish mustasno. Soliqlar bo'yicha imtiyozlar soliq solishdan bo'shagan mablag'larni aniq maqsadlarga yo'naltirishi sharti bilan berilishi mumkin. Bunday mablag'lar maqsadli ishlatilmagan taqdirda maqsadsiz ishlatilgan mablag'lar summasi belgilangan tartibda penya hisoblangan holda budjetga undirilishi lozim. Soliqlar bo'yicha imtiyozlar berilishi munosabati bilan bo'shagan va mazkur imtiyozlarning amal qilish davrida foydalanilmagan mablag'lar summasi berilgan imtiyozlarning amal qilish muddati tugaganidan so'ng bir yil davomida ularni taqdim etishda belgilangan maqsadlar uchun yo'naltirilishi mumkin. Bunda belgilangan muddatda foydalanilmagan mablag'lar budjetga o'tkazilishi lozim.[10]

Soliqlar kesimida 2022-yilda qo'llanilgan imtiyozlar to'g'risida

N ^o	Soliq turi	Imtiyozlar miqdori (mlrd so'm)
1	Qo'shilgan qiymat solig'i	8 446,65 (93,5%)
2	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	146,6 (1,6%)
3	Foyda solig'i	146,2 (1,6%)
4	Yer solig'i	121,1 (1,3%)
5	Ijtimoiy soliq	90,0 (1%)
6	Mol-mulk solig'i	54,5 (0,6%)
7	Aylanmadan olinadigan soliq	30,8 (0,3%)
Jami		9 035,90

44183 korxonada jami 9 trln so'mdan ortiq soliq imtiyozlaridan foydalandi.

Soliq imtiyozlari ichida eng ko'p qo'llanilgan turi jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i hisoblanib, undan 16 565 ta yoki 37,7% xo'jalik yurituvchi subyekt foydalangan. Eng kam imtiyoz

qo'llanilgan soliq turi esa foyda solig'i hisoblanib, ushbu imtiyozdan 772 ta yoki 1,7% tadbirkorlik subyekti foydalangan. Sohalar kesimida bo'yicha tog'-kon sanoati, neft-gaz qazib chiqarish, tibbiyot, qurilish, bank, transport, farmatsevtika, kommunal xizmat ko'rsatish, energetika, sug'urta, dam olish va boshqa yo'nalishlarda faoliyat yuritgan korxonalar imtiyozlardan foydalangan.[11]

Soliq imtiyozlarining iqtisodiyotga ta'siri

Soliq imtiyozlari iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va bu sohalarini diversifikatsiya qilishda ijobiy ta'sir ko'rsatmoqmoqda. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda soliq imtiyozlaridan asosan ishlab chiqarish jarayonini boshqarishda, ilmiy-tadqiqot, investitsiyalarni rag'batlantirish va tartibga solishda keng foydalaniladi. Mamlakatimizda yuritilayotgan soliq siyosatida soliq imtiyozlari investitsion faoliyatni rag'batlantirishga, ishlab chiqarishni yangi texnologik asbob-uskunalar bilan qayta modernizatsiya qilish hisobiga korxonalar moliyaviy faoliyatini yaxshilash, mamlakatimiz eksport salohiyatini ko'paytirishga qaratilgandir. Soliq imtiyozlaridan foydalanish hisobiga xo'jalik subyektlari ixtiyorida har yili o'rtacha **YAIMning 5-8%**idagi mablag'lar o'z hisobida qolmoqda.[12]

Respublikamizdagi amaldagi soliq imtiyozlarining turlari

- A) Soliqdan to'liq ozod qilish;
- B) Soliqdan muayyan muddatga ozod qilish;
- C) Soliqdan chegirma qilish;
- D) Soliq solish rejimini tanlash;
- E) Soliq stavkasini kamaytirish;
- F) Soliq bazasini kamaytirish;
- G) Soliqdan qisman ozod qilish;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tiebout C. M. A pure theory of local expenditures //Journal of political economy. – 1956. – T. 64. – №. 5. – С. 416-424.
2. Горский И. В. О налоговом регулировании, налоговых льготах и функциях (историко-методологи-ческий аспект) // Экономика. Налоги. Право. Изд. Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации. 2014, № 3. p. 17-22.
3. Кузиева Н. Ўзбекистон иқтисодиётини тартибга солишда солиқ имтиёзлари таъсирининг таҳлили // Архив научных исследований. – 2020. – №. 24.
4. Маликов Т. Солиқ юкининг оғирлигини кескин камайтириш керакми? – Т.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2006. 32-б.
5. Yahyoev Q. Soliq. T. "Mehnat". 1997-yil. 20-bet.
6. Gataullin Sh. Soliqlar va soliqqa tortish. Toshkent. 1996. 74-bet.
7. T. Malikov Soliqqa tortishning dolzarb masalalari. Toshkent 2000 yil. 276-bet.
8. Temur tuzuklari. Toshkent. 1993-yil. 98-bet.
9. Temur tuzuklari. Toshkent. 1993-yil. 98-bet.
10. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. 75-modda. 76-77 bet.
11. www.Gazeta.uz Soliq imtiyozlari taqdim etilgan korxonalar. 2022-yil.
12. www.lex.uz Soliq imtiyozlarining iqtisodiyotga ta'siri. 2022-yil.

13. Jo'rayev, B. N. (2022). TURIZM KOMPANIYALARI MOLIYAVIY BARQARORLIGI TUSHUNCHASINING IQTISODIY MAZMUNI AHAMIYATI VA XUSUSIYATLARI. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(8), 15-20.